

Odam Savdosi Jinoyatlariga Qarshi Kurashishning O'Ziga Xos Xususiyatlari

Ganiyev Botir Muxitdinovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti "Maxsus-kasbiy fanlar" kafedrası
katta o'qituvchisi

Abstract: Ushbu ilmiy-huquqiy maqolada odam savdosi jinoyatlariga qarshi kurashishning O'zbekiston Respublikasi qonunchiligida belgilangan o'ziga xos xususiyatlari va metodologiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun va 2025-yil 19-maydagi O'RQ-1065-sonli Qonun bilan Jinoyat kodeksining 135-moddasiga kiritilgan o'zgarishlar kompleks ko'rib chiqilgan.

Jinoyatni identifikatsiya qilish, jabrlanuvchilarni himoya qilishning Milliy mexanizmi va zamonaviy tahdidlar sharoitida kurashish samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab.

Keywords: Odam savdosi, Palermo protokoli, identifikatsiya, Milliy yo'naltirish mexanizmi, chaqaloqlar savdosi, kiber-ekspluatatsiya, rehabilitatsiya.

KIRISH

Odam savdosi – zamonaviy dunyoda insoniyatga qarshi qaratilgan eng og'ir transmilliy jinoyatlardan biri bo'lib, u shaxsning fundamental huquqlari va qadr-qimmatini tovar sifatida ekspluatatsiya qilishga asoslanadi. BMT ma'lumotiga ko'ra, dunyoda har yili taxminan 2 million 700 ming kishi odam savdosining qurboniga aylanmoqda va ushbu jinoyatchilik natijasida olinayotgan yillik daromad miqdori 7 milliard AQSH dollaridan oshib ketgan.[1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganidek, Yangi O'zbekistonni qurish siyosatida inson huquqlari, erkinliklari va barcha fuqarolarning tengligi tamoyillariga sodiqlik mustahkamlangan bo'lib, bu "O'zbekiston – 2030" strategiyasining huquqiy asosi hisoblanadi.

Odam savdosiga qarshi kurashishning xalqaro huquqiy arxitekturasi BMTning 2000-yildagi Palermo protokoli orqali mustahkamlandi. O'zbekiston uchun ushbu protokol 2008-yil 11-sentabrda kuchga kirdi. Hozirda mamlakatimizda ushbu illatga qarshi kurashish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.[2]

TADDIQOTNING DOLZARBLIGI VA ZAMONAVIY TAHIDLAR

Bugungi kunda odam savdosiga qarshi kurashish metodologiyasi yangi va murakkab xavf-xatarlar bilan yuzma-yuz turibdi. Xususan:

1. Kiber-ekspluatatsiya: O'zbekiston fuqarolarining Myanma va Kambodjadagi kiber-skam markazlariga jalb qilinishi va u yerda onlayn firibgarlikka majburlanishi xavfli trendga aylandi.[3]
2. Chaqaloqlar savdosi: O'zbekiston kriminologik amaliyotida qayd etilgan odam savdosi jinoyatlarining deyarli yarmi yangi tug'ilgan chaqaloqlarni sotish bilan bog'liq bo'lib, bunga kambag'allik va ijtimoiy stigma sabab bo'lmoqda. 2020-yilda chaqaloqlar savdosi jami odam savdosi jinoyatlarining 40 foizini tashkil etgan.

3. Identifikatsiya muammosi: Tahlil ma'lumotlariga ko'ra, xalqaro darajada odam savdosi qurbonlarining atigi 0,04 foizigina aniqlanadi, bu esa jinoyatning yashirin tabiatini ko'rsatadi.[4]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning yuqori darajada ilmiy asoslanganligini ta'minlash uchun quyidagi metodlar qo'llanilgan:

Formal-huquqiy usul: Jinoyat kodeksi va "Odam savdosiga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun normalari mazmunini aniqlash.[5]

Qiyosiy-huquqiy usul: O'zbekiston tajribasini Palermo protokoli va UNODC standartlari bilan taqqoslash.

Sotsiologik-huquqiy usul: "Ijtimoiy fikr" markazi so'rovnomalari (masalan, respondentlarning 78.3 foizi hodisa haqida "militariyaga" xabar berishini aytgan) tahlili. [6]

Natijalar va muhokama

1. Jinoiy-huquqiy islohotlar va Jazo choralari

O'zbekiston Respublikasida odam savdosiga qarshi kurashishning jinoiy-huquqiy asosi so'nggi yillarda xalqaro standartlarga, xususan, Palermo protokoli talablariga to'liq moslashtirildi. 2025-yil 19-mayda qabul qilingan O'RQ-1065-sonli Qonun bu boradagi eng muhim islohot bo'lib, u Jinoyat kodeksining 135-moddasiga prinsipial o'zgartirishlar kiritdi.[7]

Mazkur islohotning o'ziga xos jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- Jazolarning og'irlashtirilishi: Odam savdosi jinoyatining ijtimoiy xavflilik darajasidan kelib chiqib, uning ikkinchi qismi bo'yicha jazo muddati 5 yildan 10 yilgacha, uchinchi qismi (o'ta og'ir holatlar) uchun esa 10 yildan 15 yilgacha ozodlikdan mahrum qilish etib belgilandi.[8]
- Yangi kvalifikatsiya belgilari: Moddaga "homiladorligi aybdorga ayon bo'lgan ayolga nisbatan" hamda "fohishalik bilan shug'ullanishga jalb etish maqsadida" sodir etilgan qilmishlar og'irlashtiruvchi holat sifatida kiritildi. Bu juda muhim, chunki amaliyotda qurbonlarning qariyb 70 foizi aynan jinsiy ekspluatatsiya maqsadida yollanadi.[9]
- Bolalar mehnati: Islohotlar natijasida bolalar mehnatidan foydalanganlik uchun javobgarlik choralari keskin kuchaytirildi va bolalar majburiy mehnatiga yo'l qo'yganlik uchun birinchi marta sodir etilgan qilmish uchun ham jinoiy javobgarlik belgilandi.[10]

2. Jabrlanuvchilarni identifikatsiya qilishning Milliy mexanizmi (NRM)

Odam savdosi qurbonlarini aniqlash va ularni himoya qilish tizimi Milliy yo'naltirish mexanizmi (NRM) asosida ishlaydi, bu tizim davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligini ta'minlaydi. 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Qonun bilan identifikatsiya qilish jarayoni ikki bosqichga bo'lindi:

1. Dastlabki identifikatsiya: Shaxsda odam savdosi alomatlari aniqlanganda (masalan, hujjatsizlik, qo'rquv, jismoniy jarohatlar), unga "jabrlanuvchi deb taxmin qilinayotgan shaxs" maqomi beriladi. Ushbu bosqichda shaxsga 30 kunlik "mulohaza qilish muddati" beriladi. Bu vaqt ichida shaxs o'zini jismoniy va psixologik tiklashi hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilish masalasida qaror qabul qilishi mumkin.[11]
2. Yakuniy identifikatsiya: Vakolatli organlar va hududiy komissiyalar barcha holatlarni o'rganib, shaxsni rasman "odam savdosi jabrdiydasi" deb tan olish to'g'risida qaror qabul qiladi.[12]
3. Ushbu jarayonda konsullik xodimlari muhim rol o'ynaydi, chunki ular xorijda qiyin ahvolda qolgan fuqarolar yoki ularning yaqinlaridan birinchi bo'lib murojaat qabul qiluvchi bo'g'in hisoblanadi.[13]

3. Ijtimoiy reabilitatsiya va Respublika markazi faoliyati

O'zbekistonda jabrlanuvchilarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish tizimli ravishda yo'lga qo'yilgan bo'lib, uning asosi Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 5-noyabrda 240-sonli qarori bilan mustahkamlangan. Tashkent shahrida faoliyat yuritayotgan Respublika reabilitatsiya markazi 30 o'ringa mo'ljallangan bo'lib, u yerda 28 nafar mutaxassis (shifokorlar, psixologlar, yuristlar) faoliyat yuritadi.[14]

Markaz xizmatlarining o'ziga xos xususiyatlari:

- Kompleks yordam: Jabrlanuvchilar xavfsiz boshpana, oziq-ovqat, dori vositalari, psixologik va bepul yuridik yordam bilan ta'minlanadi.
- Ijtimoiy moslashtirish: Markazda qurbonlarga ularning qiziqishlaridan kelib chiqib kasb-hunar o'rgatiladi va keyinchalik ishga joylashishiga ko'maklashiladi.
- Maxfiylik: Barcha xizmatlar shaxsning maxfiyligi va hayoti daxlsizligini ta'minlagan holda, kamsitishga yo'l qo'ymaslik tamoyillari asosida amalga oshiriladi. 2020-yil davomida Markaz xizmatlaridan 92 nafar shaxs (38 erkak, 54 ayol va 12 nafar bola) foydalangan. Shuningdek, nodavlat tashkilotlar (masalan, "Istikbolli avlod") ham davlat grantlari asosida jabrlanuvchilarni repatriatsiya qilish va ularga ijtimoiy yordam ko'rsatishda faol ishtirok etmoqda.[15]

4. Kriminologik manzara va Ekspluatatsiya shakllari

O'zbekiston odam savdosi zanjirida bir vaqtning o'zida kelib chiqish, tranzit va maqsad mamlakat hisoblanadi. Zamonaviy kriminologik vaziyat quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

- Chaqaloqlar savdosi: Eng og'riqli muammolardan biri bo'lib, mamlakatdagi jami odam savdosi jinoyatlarining qariyb 40-50 foizi aynan yangi tug'ilgan chaqaloqlarni sotish bilan bog'liq. Bunga iqtisodiy qiyinchiliklar va nikohsiz tug'ilgan bolalarga nisbatan jamiyatdagi ijtimoiy stigma sabab bo'lmoqda.
- Kiber-ekspluatatsiya: Jinoyatning raqamli makonga ko'chishi natijasida fuqarolarimiz (asosan erkaklar) Myanma va Kambodjadagi kiber-skam (onlayn firibgarlik) lagerlariga jalb qilinmoqda. U yerda odamlar asirlikda saqlanib, "pig butchering" (kriptoalyuta firibgarligi) kabi sxemalarni amalga oshirishga majburlanmoqda.
- Yollash usullari: Hozirgi kunda an'anaviy vositachilar o'rnini ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, Instagram) egallagan bo'lib, "yuqori maoshli ish" va'dalari orqali qurbonlarni tuzoqqa tushirish ko'rsatkichi oshib bormoqda.
- Global trendlar: UNODC (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Narkotiklar va jinoyatchilik bo'yicha boshqarmasi)ning 2024-yilgi hisobotiga ko'ra, pandemiya davridan keyin dunyo bo'ylab aniqlangan jabrlanuvchilar soni 25 foizga oshgan bo'lib, majburiy mehnat ko'lami jinsiy ekspluatatsiyadan o'zib ketgan.

TAKLIFLAR VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari asosida fikrimizcha quyidagi huquqiy va amaliy takliflarni ilgari surishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- Raqamli tergov salohiyatini oshirish: Darknet va ijtimoiy tarmoqlardagi jinoiy faoliyatni aniqlash uchun raqamli kriminalistika laboratoriyalarini rivojlantirish lozim.
- Chaqaloqlar savdosi profilaktikasi: Nikohsiz tug'ilgan bolalar va ularning onalarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish zarur.
- Majburiy mehnat uchun jinoiy javobgarlik: Birinchi marta sodir etilgan majburiy mehnat holatlari uchun ham ma'muriy jazo o'rniga to'g'ridan-to'g'ri jinoiy javobgarlikni joriy etish masalasini ko'rib chiqish tavsiya etiladi.

- Xalqaro hamkorlik: Myanma kabi xavfli hududlardagi kiber-lagerlardan fuqarolarni qutqarish uchun xalqaro politsiya alyanslari bilan aloqalarni kuchaytirish.

XULOSA

O‘zbekistonda odam savdosiga qarshi kurashish tizimi xalqaro standartlarga mos ravishda shakllanmoqda. 2025-yildagi qonunchilik islohotlari davlatning ushbu jinoyatga nisbatan "nol tolerantlik" siyosatini yana bir bor tasdiqladi. Biroq, jinoyatchilikning kiber makonga ko‘chishi va chaqaloqlar savdosi kabi ichki muammolar huquqni muhofaza qiluvchi organlardan nafaqat huquqiy, balki yuqori texnologik tayyorgarlikni ham talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- [1] O‘zbekiston Respublikasi, *O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi*. [Online]. Available: <https://lex.uz>
- [2] O‘zbekiston Respublikasi, *Jinoyat kodeksi*, 135-modda. [Online]. Available: <https://lex.uz>
- [3] O‘zbekiston Respublikasi, “Odam savdosiga qarshi kurashish to‘g‘risida”gi Qonun, Aug. 17, 2020. [Online]. Available: <https://lex.uz>
- [4] O‘zbekiston Respublikasi, “O‘RQ-1065-sonli Qonun,” May 19, 2025. [Online]. Available: <https://lex.uz>
- [5] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, “Farmon,” PF-210, Dec. 21, 2023. [Online]. Available: <https://lex.uz>
- [6] United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Investigation, Prosecution and Adjudication of Trafficking in Persons Cases (TIP Handbook)*, 2024.
- [7] United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Anti-Human Trafficking Manual for Criminal Justice Practitioners*. Vienna: UNODC.
- [8] United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Global Report on Trafficking in Persons 2024*. Vienna: UNODC, 2024.
- [9] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, “Qaror,” No. 240, Nov. 5, 2008.
- [10] Global Initiative Against Transnational Organized Crime, *Uzbekistan – The Organized Crime Index 2025*, 2025.
- [11] U.S. Department of State, *2025 Trafficking in Persons Report: Uzbekistan*, 2025.
- [12] “Ijtimoiy fikr” jamoatchilik fikrini o‘rganish markazi, *Hisobotlar*, 2025.
- [13] International Labour Organization (ILO), *Global Estimates of Modern Slavery*, 2022.
- [14] Council of Europe, *Convention on Action against Trafficking in Human Beings*, 2005.
- [15] European Commission, *EU Strategy on Combatting Trafficking in Human Beings (2021–2025)*, Brussels, 2021.